

ตำนานไทยในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่๒

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต *

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องตำนานไทยในบทละครนอกเรื่องกาวิ เป็นการช่วยให้คนปัจจุบันสามารถอ่านบทละครนอกเรื่องนี้ได้โดยเข้าใจความหมายของตำนานและเรื่องราวได้อย่างกระจ่างแจ้งและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทำให้เกิดความรู้สึกดื่มด่ำซาบซึ้งในคุณค่าของบทละครเรื่องดังกล่าวมากยิ่งขึ้น บทละครนอกเรื่องกาวิแพร่พร่าไปด้วยตำนานโวหารที่กลมกลายรวมทั้งตำนานไทยที่มีความหมายกินใจ ถ้าผู้อ่านอ่านโดยไม่เข้าใจความหมายของตำนานเหล่านั้นแล้ว จะทำให้เสียอรรถรสไปอย่างน่าเสียดาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเพื่อใช้สำหรับแสดงละครนอกขึ้นรวม ๕ เรื่อง ได้แก่ *ไชยเชษฐา* ตั้งแต่ไชยเชษฐาไปคล้องช้างจนถึงไชยเชษฐาและนางสุวิญาเดินทางกลับจากเมืองสิงหล *มณีพิชัย* ตั้งแต่ขบนางจันทร์เทวี จนมณีพิชัยออกไปอยู่กับพราหมณ์ที่ศาลา *สังข์ทอง* ตั้งแต่นางพันธุรัตได้พระสังข์มาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม จนกระทั่งท้าวศวิมลและพระสังข์เดินทางกลับเมืองสามด *ไกรทอง* ตั้งแต่ไกรทองอยู่ถ้ำชาละวัน จนกระทั่งถึงตอนตามนางวิมลาลงไปในถ้ำ และ *กาวิ* ตั้งแต่ท้าวสันนุราชได้ผอบผมหอม จนกระทั่งกาวิฆ่าไวยทัต

บรรดาบทละครนอกทั้ง ๕ เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นโดยมีบทละครของเก่าเป็นหลัก เรื่องละครนอกเหล่านั้นบางเรื่องก็เป็นนิทานในนิบาตชาดก บางเรื่องก็เป็นนิทานในปัญญาสาธก และบางเรื่องก็นำมาจากนิทานพื้นเมือง ฯลฯ

* ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

อ.บ. (เกียรตินิยม), อ.ม. (ภาษาไทย) จุฬาฯ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทละครนอกเรื่อง *ควี* เป็นเรื่องเดียวกันกับวรรณคดีเรื่อง *เสียดอกคำฉันท์* ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผลงานของพระมหาราชครู กวีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรื่อง *ควี* นั้นนับว่าดีเด่นกว่าบทละครนอกเรื่องอื่น ๆ ในบรรดาทั้ง ๕ เรื่องนี้ เพราะมีเนื้อหาดี และมีท่วงทำนองเขียนดีเยี่ยม นอกจากนี้ ผู้เขียนยังมีความเห็นว่า บทละครเรื่องนี้ยังมีความดีเด่นอีกอย่างหนึ่งในเรื่องการใช้สำนวนโวหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้สำนวนไทยที่เกิดจากการใช้คำเพียงไม่กี่คำ แต่มีความหมายกว้างขวางและลึกซึ้งกินใจยิ่ง

มูลเหตุที่ทำให้ผู้เขียนมีความสนใจจนถึงกับตั้งใจศึกษาสำนวนไทยในบทละครนอกเรื่อง *ควี* ก็เพราะมีอยู่ครั้งหนึ่ง ผู้เขียนอ่านบทละครเรื่องนี้ถึงตอนนางคันธมาลีกำลังจะขึ้นเผ้าท้าวสนนุราชก่อนเข้าเผ้าก็อาบน้ำชำระกาย ข้อความตอนนั้นมีว่า

คิดแล้วสรนน้ำชำระกาย	ขม้นผงลงละลายเป็นก้อนขัน
ลูปได้ซัดสี่นิ้ววรรณ	ทรงกระแจจวงจันทร์กลั่นเกลตา
น้ำดอกไม้เทศหากว่าเจ้า	ชโลมทั้งเนื้อตัวเหมือนปล่อยเต่า ^๒

พออ่านถึงข้อความ “ชโลมทั้งเนื้อตัวเหมือนปล่อยเต่า” ก็เกิดสงสัยขึ้นมาทันทีว่า เหตุใดจึงทรงใช้สำนวนเช่นนั้น และทำไมจึงต้องเปรียบกับการปล่อยเต่า แต่ก็คุ่มเต่าเข้าใจเอาตามสติปัญญาอันตนเขินในสมัยนั้นว่า อาจจะเป็นการชโลมน้ำหอมเพื่อดับกลิ่นตัวที่เรียกว่ากลิ่นเต่ากระมัง แม้จะเอาเอาไว้เช่นนั้น แต่ก็ไม่สามารถเชื่อได้อย่างสนิทใจนัก จึงยังคงพยายามค้นหาคำตอบของข้อสงสัยนี้อยู่ตลอดเวลา

ต่อมาผู้เขียนได้มีโอกาสอ่านหนังสือชื่อ *เกร็ดภาษาหนังสือไทย* ของโสมทัต เทเวศร์ ได้พบคำตอบที่สามารถไขข้อสงสัยที่ผู้เขียนมีมานานได้

โสมทัต เทเวศร์ อธิบายความหมายของคำประพันธ์ในเรื่อง *ควี* ตอนนั้นว่า คนโบราณมักเป็นคนใจบุญ ไม่นิยมฆ่าเต่า มักจะทำบุญด้วยการซื้อเต่าไปปล่อยที่วัด ก่อนจะนำเต่าไปปล่อยนิยมเอาแป้งหอมและน้ำมันหอมประพรมตัวเต่าเสียจนทั่ว โชกชุ่มไปหมด และบังเอิญว่าคนไทย

^๑ เปลื้อง ณ นคร, *ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา* พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓) หน้า ๒๘๕

^๒ บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง พระราชชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พิมพ์ครั้งที่ ๕ (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓) “ควี” หน้า ๕๔๕

โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกผู้หญิงนิยมนำน้ำดอกไม้เทศมาชโลมตัวหรือประพรมตัวเพื่อให้มีกลิ่นกายหอมแบบเดียวกับที่คนชโลมให้เต่า จึงเกิดสำนวน “ชโลมทั้งเนื้อตัวเหมือนปล่อยเต่า” เป็นการใช้ภาษาค่อนว่าคนที่ชโลมน้ำหอมมากเกินไปจนกลิ่นพุ่งตลบ^๑

หลังจากที่พบคำตอบของสำนวนข้างต้นแล้ว ผู้เขียนก็ตั้งใจที่จะศึกษาความหมายของสำนวนอื่นในบทละครนอกเรื่องนี้อย่างจริงจัง และพบว่ามีสำนวนอื่นอีกมากมายที่น่าสนใจ และน่าที่จะนำมาเผยแพร่ให้คนอื่น ๆ เข้าใจความหมาย ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงทีละสำนวน โดยจะเรียงลำดับสำนวนเหล่านี้ตามตัวอักษร ดังนี้

กระต่ายแก่แม่ปลาช่อน

สำนวนนี้ปรากฏตอนควี (ผู้ที่คนทั่วไปเข้าใจว่าเป็นท้าวสันนุราชที่สามารถชุบร่างให้เป็นหนุ่มรูปงามได้) กำลังงอนง้อนางคันธมาลี ควีก็กล่าวแก่นางคันธมาลีว่า

ไม่พอที่ตัววัฏระทบคราด

สัญชาติ กระต่ายแก่แม่ปลาช่อน

แสรังสบึงสบัดศัตรอน

จะช่วยสอนให้คักมีเอา

คี่แต่ทำบั้นขึงขึงเห่

ไว้วใจหายเจียวายเฒ่า

ไม่เสงี่ยมเจียมตัวมัวเมา

เออเออแต่อะไรมาบ่นอิง^๒

สำนวน “กระต่ายแก่แม่ปลาช่อน” มีความหมายว่า มากไปด้วยมารยาเลห์เหลี่ยม ปัจจุบันมักพูดสำนวนนี้เพี้ยนไปเป็น “ไก่แก่แม่ปลาช่อน” กาญจนาคพันธุ์ กล่าวว่า “ที่พูดเพี้ยนจาก ‘กระต่าย’ เป็น ‘ไก่’ ก็เพราะเสียงใกล้เคียงกัน” นอกจากนี้กาญจนาคพันธุ์ ยังได้อธิบายต่อไปว่า กระต่ายเมื่อแก่ตัวก็มีเล่ห์กลมาก จึงนำมาพูดเปรียบกับหญิงที่มีอายุมากขึ้น มีมารยาเลห์เหลี่ยมมากเหมือนกระต่ายแก่ ส่วนแม่ปลาช่อนนั้น โบราณเชื่อว่ามีพิษสงร้าย กัดคนถึงตาย ตามธรรมเนียมปลาช่อนจะไม่คู้ ไม่ทำร้ายคน แต่ถ้าเป็นแม่ปลาช่อนวางไข่แล้ว จะคู้มาก เปรียบกับผู้หญิงซึ่งตามธรรมเนียมเป็นเพศที่อ่อนแอ ไม่คู้ร้าย แต่เมื่อมีอายุมากขึ้น ก็อาจกลายเป็นคนมีพิษสงได้ ทั้งกระต่ายและแม่ปลาช่อนมีลักษณะคล้ายกันเมื่อแก่ตัว จึงเอามาพูดเป็นสำนวนเปรียบเทียบ หมายถึงหญิงที่ค่อนข้างมีอายุและมีมารยาเลห์เหลี่ยมมาก^๓

^๑ เก็บความจาก โสมทัต เทเวศร์, เกร็ดภาษาหนังสือไทย พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๔) หน้า ๒๘๔.

^๒ บทละครนอกรวม ๖ เรื่อง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ “ควี” หน้า ๕๖๕.

^๓ กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), ตำนวนไทยเล่ม ๑ (ธนบุรี : บุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๓) หน้า ๕๕.

^๔ เก็บความจาก กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), ตำนวนไทยเล่ม ๑ หน้า ๕๕-๕.

ในตอนนั้นคิดว่านางคันธมาลีว่าเป็น *กระต่ายแก่แม่ปลาช่อน* คือ โกรธควา แล้วพาด
ทูปข้าวของในห้องแตกกระจาย

อย่างไรก็ดี ส่วนนคังกล่าวนี้ ในบางตอนพบว่าใช้เพียงสั้น ๆ ว่า “*กระต่ายแก่*”
ซึ่งปรากฏในตอนนางคันธมาลีขึ้นเฝ้าคัง

ไต่เอ๋ยไต่ฟัง	นางผินหลังหลบเลี้ยงเมียงม่าย
นิกจะไปนั่งค้ำยก็ขวยอาย	อดสุตรร้ายรำคาญใจ
แกล้งทำแยบคาย <i>กระต่ายแก่</i>	แสนแ่งแสนอนค้อนให้ ^๑

“*แกล้งทำแยบคายกระต่ายแก่*” ในที่นี้ หมายความว่า เป็นการกระทำที่มีเล่ห์เหลี่ยม

คางเหลือง

ส่วนนคังปรากฏอยู่ในตอนเฝ้าที่ค้ำประสาทเห็นควา แล้วกลัวว่าจะมีภัยมาถึงตัว เพราะ
เคยทำร้ายความาก่อน ข้อความตอนนั้นว่า

เห็นท้าวขยับกลับพระเพลา	กลัวตายยายเฒ่าชยคหนึ่ง
ตกใจคิดว่าจะฆ่าตี	ค้ำยตัวผิดภูมิแค้นเคือง
ครั้งนไม่รอดเห็นนอควาย	ถ้าแม่นมีตายก็ คางเหลือง
ถึงอยู่ไปก็ไม่รุ่งเรือง	จะมีแต่ได้เคืองเวทนา ^๒

ส่วนน “*คางเหลือง*” มีความหมายว่า ถ้าปากจนเกือบเอาชีวิตไม่รอด ถ้าปากเกือบตาย
กาญจนาคพันธุ์ อธิบายมูลเหตุหรือที่มาของส่วนนนี้ว่า มาจากการวิวาทต่อยตีกัน
หรือชกมวยเมื่อถูกกลางเข้า ถ้าไม่ตายก็ต้องรักษา วิธีการรักษาในสมัยก่อน เอาไพลมาฝนทาแก้
ฟกช้ำ ไพลมีสีเหลือง ทาเข้าที่คาง ก็ทำให้คางมีสีเหลืองไปด้วย^๓

ในที่นี้เฝ้าที่ค้ำประสาทเกรงว่าควาจะแก้แค้นตน อาจทำให้ตนถึงตายหรือไม่มีโอกาส
บาดเจ็บสาหัสถึงชนคางเหลือง

จิกปีก

ส่วนนนี้อยู่ในตอนที่ฤาษีหลวิชัย พุดจาเตือนสติจันท์สุตาให้พิจารณารูปร่างหน้าตา
กษัตริย์ที่อยู่ตรงหน้านางให้คิดว่าคือใคร ใช้ควาหรือไม่ โดยหลวิชัยกล่าวว่า

^๑ บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ “ควา” หน้า ๕๕๒

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๓

^๓ กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง), ส่วนนไทยเล่ม ๑ หน้า ๑๕๐-๑

นี่พระควี่หรือมิใช่
สามี่มันคงแล้วงเยาว์

ยังหลงไหล จิกปัก อยู่อีกเล่า
มิใช่อายแต่ทรลักษณ์^๑

สำนวน “จิกปัก” มีความหมายว่า หลงมกมายอยู่กับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หลงมกมายอยู่กับความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่เปลี่ยนแปลง เปรียบเหมือนไก่ที่หลงจิกปักของตนเองเพราะเข้าใจว่าเป็นอะไรอย่างอื่นที่แปลกปลอมมาติดที่ตัวของมัน^๒

ในที่นี้จันทสุคามัวแต่หลงคิดว่าผู้ที่ยืนอยู่ตรงหน้าคือท้าวสนนุราช จึงก่นแต่โคกเสรว้า เปรียบเหมือนกับเป็นการทำร้ายตนเองให้ได้รับแต่ความทุกข์ทรมานใจ

ใจคอดังดินประสิว

สำนวนนี้ปรากฏในตอนที่ท้าวสนนุราชเกิดความรู้สึกท้อแท้ที่เกี่ยวจันทสุคามิสำเร็จจนถูกนางคำทอเอา ท้าวสนนุราชรำพึงถึงจิตใจจันทสุคามิว่า

เอออะไร ใจคอดังดินประสิว
เห็นไม่เป็นเช่นตำราของตำรา

จนฉวยยิ่งกว่าชุดจตุตตินห
ถ้าขึ้นอยู่จะหยาบคายร้ายแรง^๓

สำนวน “ใจคอดังดินประสิว” หมายถึง ใจค่อวู่วาม จนเฉียวง่าย โกรธง่าย โดยนำไปเปรียบเทียบกับดินประสิวซึ่งได้จากขี้ค้างคาว เอามาทำเป็นดินปืน มีคุณสมบัติเป็นเชื้อไฟติดไฟง่าย

ในที่นี้ท้าวสนนุราชว่าจันทสุคามิมีความจนเฉียว โกรธง่าย

ใจราวกับปลาชิว

สำนวนนี้ปรากฏในตอนท้าวสนนุราชทำพิธีชุบตัวให้เป็นชายหนุ่ม แต่ทนความร้อนจากกองเพลิงไม่ได้ จึงคิดจะเลิกทำพิธีชุบตัว ฤๅษีหลวิชัยผู้ทำพิธีให้จึงก่อนขอเดาว่า

ใจคอท้อแท้ไม่ทนทาน
แต่ถกร้อนนิตหนึ่งก็ถอยหนี
รู้กระหนชครันชุบตัว

จะทำให้เสียการเสียทั้งคราว
นี่หรือยังจะมีเมียสาว
เอออะไร ใจราวกับปลาชิว^๔

^๑ บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ “ลาว” หน้า ๕๔๘

^๒ สำนวนไทยเล่ม ๑ หน้า ๒๖๒-๔

^๓ บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ “ลาว” หน้า ๕๒๔

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๖

สำนวน “ใจราวกับปลาชิว” มีความหมายว่า ชี้ชลาด ชี้กล้ว ไม่อดทน เปรียบ
เหมือนกับปลาชิวซึ่งเป็นปลาชนิดหนึ่ง ตัวเล็ก ๆ ตายง่าย พอเอาขึ้นจากน้ำ ก็ตายทันที
ในที่นี้ ฤๅษีหลวิชัยว่าท้าวสันนุราชไม่มีความอดทน คิดเล็กทำพิธีเสียกลางคัน

ได้ลากขากดี

สำนวนนี้ปรากฏในตอนนางกำนัลไปบอกจันท์สุทว่าท้าวสันนุราชชบตัวเป็นหนุ่มรูป
งามแล้วนางกำนัลกล่าวว่า

เชิญเสด็จไปเฝ้าพระภูมิ

จะได้ลากขากดีนะทราชมะเขย

สำนวน “ได้ลากขากดี” มีความหมายว่า ได้ดี ได้ดิบได้ดี ได้เป็นใหญ่เป็นโต
กาญจนาภรณ์อธิบายว่า “ลาก” เป็นคำเก่า แปลว่า มาก ส่วนคำว่า “ขาก” นั้นคงจะ
เป็นคำๆ เกี่ยวกับ “คัก” ซึ่งหมายถึงเสียงหัวเราะแสดงความยินดี^๑

ในที่นี้ นางกำนัลบอกจันท์สุทว่าให้ไปเฝ้าท้าวสันนุราชเสีย จะได้เป็นใหญ่เป็นโต ได้
เป็นมเหสีของท้าวสันนุราช

บัวลำโพง

สำนวนนี้ปรากฏตอนท้าวสันนุราชเกี่ยวนางจันท์สุท นางโต้ตอบเอาไว้ว่า

อย่าอวดโอ้อวดว่ามั่งมี

ทานิยมยินดีของมิ่งไม่

พูดจา “บัวลำโพง” โบบังไป

คนอะไรใครบ่างอย่างนี้

ไม่คิดว่าแก่เฒ่าจะเข้าโลง

ยังโอ้อวดทำหน่มหน้าบัดสี

ไม่ช้านักสักปีหนึ่งสองปี

จะได้เกี่ยวกับผีที่ป่าช้า

สำนวน “บัวลำโพง” มีความหมายว่า สติพินเพื่อน มีนเมา ทำให้พูดฟุ้งเฟื่องไปต่างๆ
เปรียบเหมือนคนที่กินเมื่อดำโพงเข้าไป ทำให้มีนเมา พูดฟุ้งไปต่างๆ นานา

ในที่นี้จันท์สุทว่าท้าวสันนุราชพูดจาเพ้อเจ้อ คุยฟุ้งต่างๆ นานา เหมือนกับว่ามีนเมา
เพราะกินเมื่อดำโพงเข้าไป

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๔

^๒ สำนวนไทยเล่ม ๑ หน้า ๓๐๕.

^๓ บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ “ลาวี”
หน้า ๕๐๕.

ปากสว่าง

สำนวนนี้บางคนอาจคิดว่าเป็นสำนวนปัจจุบันที่เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยนี้เท่านั้น แท้จริงแล้วเป็นสำนวนโบราณ ปรากฏในตอนควาวิเลาะความลับเรื่องพระขรรค์ให้จันทสุภาพงแล้วกำชับนางว่า

พระขรรค์นี้ฝังชีวิตไว้

ใครลักเข้าเผาไฟจะมรณา

ความจริงบอกเจ้าไม่อำพราง

อย่าพูดมากปากสว่างฟังพี่ว่า

สำนวน “ปากสว่าง” มีความหมายว่า เปิดเผยความลับที่รู้มาให้ผู้อื่นฟังโดยไม่มีความยับยั้งชั่งใจ

ในที่นี้ควาวิเลาะกำชับจันทสุภาพงอย่าทำตัวเป็นคนปากสว่าง นำความลับเรื่องพระขรรค์ไปแพร่พรายให้ผู้ใดรู้เป็นอันขาด

ปิดประตูคำ

สำนวนนี้ปรากฏตอนนางคันธมาลิตคิดว่าจันทสุภาพงหลงใหลท้าวสันนุราชที่ซุบซิบตัวเป็นหนุ่มและรำพึงว่า

อเจ้ากรรมมันจะปิดประตูคำ

หมายได้ด้วยกำลังยังสาว

เห็นที่ท้าวเธอจะรักหนักหนา

ตัวก็เป็นโสศไปรดปรานมา

คงจะคิดเมตตาปรานี^๒

สำนวน “ปิดประตูคำ” มีความหมายว่า ใช้วิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทำอย่างใดอย่างหนึ่งให้ตนมีอำนาจหรือมีสิทธิในสิ่งใดสิ่งหนึ่งแต่เพียงผู้เดียว

กาญจนาคพันธุ์อธิบายที่มาของสำนวนนี้ว่า มาจากการค้าขาย

ปิดประตู หมายถึง ปิดช่อง หรือปิดทาง

ปิดประตูคำ หมายถึง ปิดทางไม่ให้ผู้อื่นค้า เพื่อให้ตนค้าได้แต่เพียงผู้เดียว^๑

ในที่นี้ คันธมาลิตคิดว่าจันทสุภาพงก็ตกกันนางไม่ให้มีโอกาสปรนนิบัติรับใช้ท้าวสันนุราช โดยที่จันทสุภาพงจะปรนนิบัติแต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น

แพphan

สำนวนนี้ปรากฏตอนท้าวสันนุราชเกี่ยวจันทสุภาพง โดยบอกแก่นางว่า

^๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๕๘

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๕

^๓ สำนวนไทยเดิม ๑, หน้า ๖๑๘

อย่าเยาะเย้ยเลยเจ้าว่าเฒ่าแก่

พี่แพ่^๕พี่น้องจะบอกให้

อันอายุอานามกับทราวมวัย

เห็นจะไม่กระไรกันนัก^๖

สำนวน “แพ่พี่น้อง” มีความหมายว่า พี่น้าก่อนวัยอันสมควร พี่น้าเร็ว

ในที่นี้มีความหมายว่า ท้าวสันนุราชบอกจันท์สุตาว่า ที่จริงตนก็ไม่ได้แก่เฒ่าอะไร
หรอกก็เห็นว่าไม่มีพี่น้อง^๕ เพราะตนแพ่พี่น้องเท่านั้นเอง จึงทำให้พี่น้องก่อน ไม่ใช่พี่เพราะมี
อายุมากแต่อย่างไร

ยกตัวไพล่บนเหนือลม

สำนวนนี้ปรากฏตอนฤๅษีหลวิชัยบอกควีนีให้ทำที่เป็น้องอนนางคันธมาลีเพื่อมิให้นาง
สงสัยควีนีจึงมาง้อนางถึงในห้อง แต่นางก็ทำเจ้าแง่แสนงอนไปต่างๆ เพราะโกรธที่ควีนีผลักไสนาง
ควีนีจึงอธิบายว่าที่ผลักไสเพราะนางไม่เชื่อฟังคำห้ามปรามของตนที่ไม่ให้ ทะเลาะวิวาทกับ
จันท์สุตาและควีนีก้าวโทษคันธมาลีว่า

โกรธหรือน้องรักกว่าผลักไส

เจ็บปวดเป็นกระไรดวงใจพี่

หยอกกันเมื่อกระนั้นยิ่งกว่านี้

ไม่พอที่จะโมโหโกรธา

เจ้าสีทำหยาบคายให้อายเขา

พี่เฝ้าวิงวอนไม่ผ่อนหา

อภัยสอดสูลจันท์สุตา

พระสีธาเธอยิ้มโยไฟ

ส่วนโทษเจ้าผิดไม่คิดบ้าง

จะมาครางครวญคร่ำใครทำให้

กันแต่ซัดเคื่องเนื่องไป

น่าซังมั่งหรือไม่เจ้ามารยา^๗

คันธมาลีเมื่อได้ฟัง ก็ตัดพ้อว่า

ถ้อยเอ่ยถ้อยคำ

เจ็บช้ำน้ำใจเป็นหนักหนา

ค้อนพลางทางตอบวาจา

ช่างเถิดหน้าตามันหมองมอม

กลการอะไรเล่ามาเข้าชี้

อูแม่เอ๋ยทำที่เป็นโอบอ้อม

ช่างสำออยอ่อนหวานหวานล้อม

นี่หรือนางผมหอมมิยอมยืม

พอรู้เท่าเข้าใจกันอยู่คอก

อย่าลคเสียวดวงหลอกกลอกกลิ้ง^๘

^๕ บทละครนอกกรวม ๖ เรื่อง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ “ควีนี” หน้า

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๖

กลับมายกโทษทัณฑ์ชั้นจริง

เสแสร้งทุกสิ่งใส่ไคล้

สารพัดจะว่าประดาเสีย

เจ็บแค้นแทนเมียเข้าผลักไส

ส่วนทำเขาถึงกระนั้นก็ไป

ยังจะยกตัวไพล่ขืนเหนื่อลม^๑

สำนวน “ยกตัวไพล่ขืนเหนื่อลม” มีความหมายว่า พยายามยกตนว่าตนอยู่เหนือคนอื่น หรือดีกว่าคนอื่น

ในที่นี้ คาวีกล่าวแก่คันธมาลีว่า การที่ตนทำร้ายนาง จะมาโทษว่าเป็นความผิดของคาวีไม่ได้ เพราะนางเป็นผู้ก่อเหตุขึ้นก่อน คาวีห้ามแล้วนางไม่เชื่อฟังต่างหาก

มันไส้

สำนวนนี้ปรากฏตอนเฒ่าทศประสาทตั้งใจจะมาบอกคันธมาลีว่าบุคคลที่คันธมาลีเข้าใจว่าเป็นท้าวสันนุราชนั่น แท้จริง คือ คาวี ส่วนนางคันธมาลีพอได้ยินเสียงเฒ่าทศประสาทเดินมา คิดว่าท้าวสันนุราชมาหาตน ก็แกล้งทำเป็นนอน ดังที่กวีทรงบรรยายไว้ว่า

แล้วแกล้งทำทั้งพัศสะบัดหน้า

แค้นหนักหนาอะไรไต่ผ้าห่ม

ครั้นผิวไม่เข้ามาเหมือนอารมณ์

ลงจากแท่นบรรทมเดินออกไป

แลเห็นเป็นเฒ่าทศประสาท

พยาบาทหนุนมันไส้

เหลียวซ้ายแลขวาคว่ำไม้

เคืองขุ่นหมุ่นไปจะตีรัน^๒

สำนวน “มันไส้” กาญจนาคพันธ์อธิบายไว้ว่า “ตามคำ แปลว่า ให้มีรสมันในลำไส้ คืออยาก กิน เมื่อเป็นสำนวน มีความหมายว่า อยากจะฆ่ากินเนื้อเสีย ปัจจุบันพูดเพี้ยนไปว่า หมันไส้^๓”

ในที่นี้ หมายความว่าคันธมาลีอยากจะฆ่าเฒ่าทศประสาทและกินเนื้อเสีย เพราะเป็นคนไปพาจันท์สุกามาให้ท้าวสันนุราชอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งเกิดอารมณ์พาลที่ท้าวสันนุราชไม่มาหานางตามที่นางคาดคิดไว้

แรงแม้นตามข่าวถึง

สำนวนนี้ปรากฏตอนคันธมาลีขึ้นเฝ้า หึงกับจันท์สุกา เกิดทะเลาะวิวาทกัน แล้วคันธมาลีพุดจาเสียคสี หลวิชัยจึงตอบโต้เอาไว้

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๐.

^๓ สำนวนไทยเล่ม ๒, หน้า ๘๘.

เป็นถึงเมียท้าวเมียพระยา

ไม่ไวยศไว้สง่าอาโอง

อะไรนี้แก่เต๋มาจะเข้าโลง

โมโหมาคปากโป้งโง่โง้ง

จงคิคอนิจจังฟังรูปห้าม

นั่นแน่ แร้งมันถามข่าวถึง

ไม่พอที่จะหุนหันคันตึง

โกรธซึ้งหึงหวงช่วงชิง^๑

สำนวน “แร้งมันถามถึง” มีความหมายว่า แก่จวนจะตาย คือ แร้งกำลังคอยจะกินศพ อยู่เป็นสำนวนก่อนแคะว่า นางคันธมาลีใกล้ตายเต็มที หรือจวนจะเป็นศพเต็มที่แล้ว ควรจะ คิดถึงเรื่องความไม่เที่ยงแท้ของสิ่งต่าง ๆ ได้แล้ว ไม่ควรจะมาแสดงอารมณ์หึงหวง

กาญจนาคพันธุ์อธิบายที่มาของสำนวนนี้ว่า มาจากเรื่องแร้งชอบกินศพคนตาย สมัย- โบราณนิยมนำศพคนตายออกจากพระนครทางประตูเมืองด้านตะวันตกที่เรียกว่า ประตูผี โดยเอา ไปไว้ที่วัดสระเกศเพื่อเผาบ้าง ฝังบ้าง เก็บไว้บ้าง หรือเชือดเนื้อศพให้แร้งกินบ้าง^๒

สวด

สำนวนนี้ปรากฏตอนคันธมาลีขึ้นเผ้า แล้วทะเลาะกับจันท์สุภา หลวิชัยเข้าห้าม คันธมาลี กลับต่อว่าหลวิชัยว่า

เขาจะถั่งเถียงกันฉันผู้หญิง

พลอยวิ่งเข้ามา สวด อวดรู้หลัก

เรียกยายเรียกย่าน่าแก่นัก

นางผูกคิ้วค้อนควักกัลกวาง^๓

สำนวน “สวด” มาจาก สวดมนต์ มีความหมายว่า ว่ากล่าว ตักเตือน หรือสั่งสอน ในที่นี้คันธมาลีว่าหลวิชัยไม่จำเป็นต้องมาสอนอะไร ควรจะปล่อยให้ตนกับจันท์สุภา ทะเลาะกันตามประสาผู้หญิงจะดีกว่า

สานตาม

สำนวนนี้ปรากฏตอนไวทยักยกทัพมาแก้แค้นกาวิที่ฆ่าท้าวสนั่นราชผู้เป็นลุงของตน กาวิ ตอบไวทยักว่า

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๓.

^๒ สำนวนไทยเดิม ๒, หน้า ๒๑๖.

^๓ บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ “กาวิ” หน้า ๕๕๓.

อ้ายเฒ่าลุงโจ่งงหลงตาย

เดี๋ยวนี้หลานชายจะตายตาม

อย่าโหยงบังอวดจวดตัว

ใครจะกลัวกับเอ็งเกรงขาม

เมื่อลุงเอ็งก่อกรรมทรมาน

กูจึงสานตามตอบแทน^๑

สำนวน “สานตาม” มีความหมายว่า จำเนียรเรื่องต่อจากที่มีผู้เริ่มไว้แล้ว หมายความว่า ท้าวสนนุราชเริ่มทำร้ายควาก่อน ควากจึงทำร้ายท้าวสนนุราชเอาบ้างเป็นการตอบแทนการกระทำของท้าวสนนุราชที่คิดร้ายตน

จะเห็นได้ว่า สำนวนต่างๆ ที่ได้ยกมานี้มีความหมายน่าสนใจและกินใจอยู่มาก ถ้าไม่เข้าใจก็อาจจะทำให้ไม่สามารถเข้าใจเนื้อความในเรื่องได้ การศึกษาเรื่องสำนวนโวหารในบทละครนอกเรื่องควากทำให้สรุปได้ว่า ผู้ทรงพระราชนิพนธ์มีพระปรีชาสามารถในการใช้ภาษา และสำนวนโวหารได้อย่างถึงใจ ตัวละครโต้การมกกันอย่างถึงพริกถึงขิง ไม่มีการอ่อนข้อหรือลดทรา วาคอกให้แก่กัน ทำให้เป็นบทละครที่อ่านก็สนุก เมื่อนำมาแสดงก็ดูได้อย่างสนุกสนานเพลิดเพลิน เป็นที่ถูกใจของคนทั่วไปยิ่งนัก

การศึกษา สำนวนไทยในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เรื่องอื่น ๆ ผู้เขียนจะได้นำมาเสนอในโอกาสต่อไป

บรรณานุกรม

- กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง). *สำนวนไทยเล่ม ๑-๒* ธนบุรี : บุรินทร์การพิมพ์ ๒๕๑๔.
บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, พิมพ์ครั้งที่ ๕.
พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓.
เปลื้อง ณ นคร. *ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา* พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : ไทย-วัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.
โสมทัต เทเวศร์. *เกร็ดภาษาหนังสือไทย* พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๔.

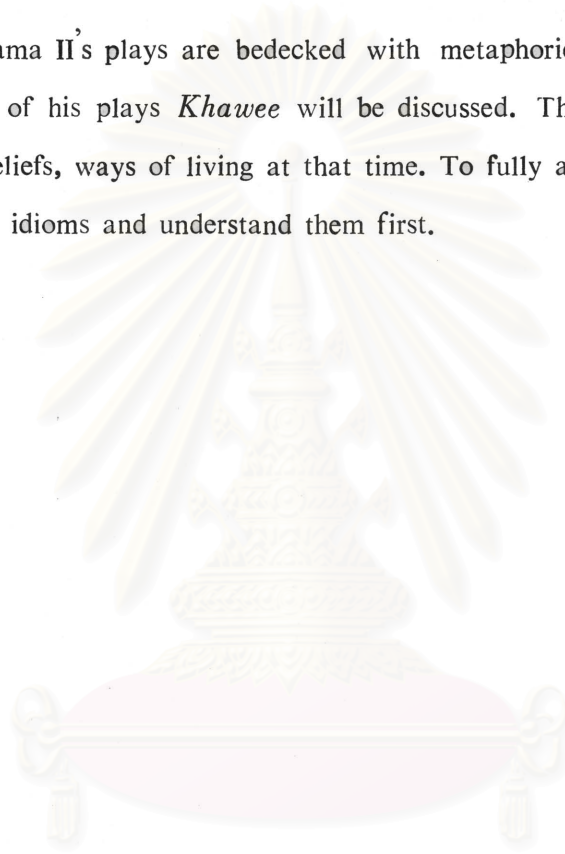
^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๑-๒.

Metaphoric Idioms in King Rama II's Traditional Plays

by Cholada Ruengruglikit

Abstract :

King Rama II's plays are bedecked with metaphoric idioms. In this article, only those in one of his plays *Khawee* will be discussed. The metaphoric idioms in the play reflect beliefs, ways of living at that time. To fully appreciate the plays, one should study these idioms and understand them first.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย